

Генералмајор ПЕТАР ТОМАЦ

ПОЈАМ И САДРЖАЈ СТРАТЕГИЈЕ*)

У пракси ратоводство је доиста вештина, и то сва у извршењу. Оно није занат да се може механички применити, нити наука да се користи законима који под истим условима дају апсолутно исте резултате. У рату нема проблема који се могу решавати прецизним научним методама. У рату наилазимо на мноштво неизмерљивих величина чији се потенцијал никад не може тачно предвидети, понекад чак ни приближно — да поменемо само психолошке моменте (моралне снаге) и вољу непријатељеву. Рат није научни проблем који се решава у кабинету, већ је друштвена појава у коју се људи уносе свим својим физичким, моралним и интелектуалним бићем. Ратоводство се остварује у напрегнутој атмосфери пуној неизвесности и опасности, а служи се елементима чија је несталност једина константа. У рату нема истих услова. Ниједна ратна ситуација се не може поновити са идентичним компонентама. Свака операција, свака битка, сваки бој је оригинално остварење у себи својственим условима који се никад више неће јавити у истој комбинацији.

Ратоводство или ратна вештина, како се још назива, је као чиста пракса ступила и на позорницу историје. Додуше, човек се још из преисториског доба појавио наоружан до зуба — мачем, копљем, луком са стрелом — имао је чак и неке опсадне справе, па се у борби свакако још тада руководио извесним начелима, никлим непосредно из искуства и регистрованим у свести или потсвести. Вероватно је, да је већ у то доба имао и неку рудиментарну војну организацију у складу са тим начелима. Али, тек касније, на вишем степену развоја, почеше људи не само да размишљају него и да пишу о рату, о том крвавом судбоносном послу, па је тим путем, дакле проучавањем ратне праксе, настала теорија ратне вештине, још тамо далеко у Старом веку. Била су то појединачна, неповезана, рекло би се случајна дела о појединим питањима рата или о рату уопште. Теорија ратне вештине задржала је такав фрагментарни карактер кроз цео

*) Овим редакција отпочиње штампање неколико чланака генералмајора Петра Томца у којима он износи нека своја гледишта из области теорије стратегије. У наредним бројевима следиће ови чланци: „Однос стратегије и политике“, „Стратегијске доктрине“ и „Стратегија и географија“.

Чланци ће корисно послужити даљем продубљавању овог компликованог питања, чему нарочито могу допринети одзиви читалаца. — Прим. ред.

Стари и Средњи век, али то није онемогућило великим мајсторима да на пракси остварују ремекдела, чију је теорију тек требало оформити. Тек у Новом веку, после Француске револуције, теорија ратне вештине развија се у систематизовану целину. Отада она критички претреса ратну праксу прошлости коју јој војна историја ставља на расположење, трагајући за нанелима ратне вештине да би их ставила на расположење пракси наредног рата. Али за наредни рат то није довољно. Ратна искуства се никада не могу непосредно пренети у будућност. Стваралачка мисао мора у неку руку да претходи искуству прошлости. Стога, теорија ратне вештине, ослањајући се на искуства прошлости, развија и решава нове проблеме ратоводства, изазване новим елементима рата, материјалним, интелектуалним, политичким и моралним. Она тек тада предаје своје закључке крвавој збиљи ратне праксе, рекло би се на проверу, да би после из ње црпела нов материјал за научну обраду. Ово се понавља из рата у рат. Теорија и пракса ратне вештине стоје у неразрешивом стваралачком или дијалектичком односу: утичу једна на другу, мењају, превазилазе једна другу. Теорија настаје из праксе, а пракса из теорије. Практика утврђује теорију, а теорија праксу. Теорија која би се развијала независно од практичне ратне вештине била би бесплодна машта, а ратна пракса без теорије само пуста игра случајности.

Ратна вештина је, можда, једина људска делатност која се може практиковати само у рату. Али, ратови, маколико били чести, гледајући их кроз опште интересе човечанства, ипак су сувише ретки да би се могле проверити све новине које нам између њих доноси данашњи темпо развоја производних снага. Отуда покушаји да се разним апликативним методима дочара стварност — решавањем задатака на карти, релефу или на терену, са кадровима (штабовима) или без, ратним играма на карти, релефу или земљишту, генералштабним путовањима, вежбама и маневрима — али то су само палијативне мере или псеудопракса, свакако корисна, па чак и неопходна, јер се таквим радом стичу значајна искуства, но ипак све је то далеко од праве ратне праксе, пошто ту недостаје оно што је специфично ратно — атмосфера опасности и судбоносности.

Теорија ратне вештине, или војна наука, како се још сасвим оправдано каже, бави се употребом оружане силе у рату, али не обухвата све војнонаучне дисциплине или војне науке у ужем смислу речи, као војну географију, топографију, организацију, фортификацију, науку о оружју и друге. То су самосталне и одређене научне области које се претежно изучавају својим утврђеним методима. Али оне не би могле сасвим да оправдају свој опстанак да у крајњој линији не служе теорији ратне вештине, па их стога неки називају и помоћним војним наукама. Али, за узврат, и теорија ратне вештине служи њима. Војна географија, на пример, проучава утицај земљишта на операције какве их замишља теорија ратне вештине; топографија чини то исто у ужим оквирима, али под истим углом посматрања; организација тражи најповољније методе и облике за формирање и одржавање оружаных снага за операције чије је основне концепције

утврдила теорија ратне вештине. Резимирајући укратко сав овај сплет утицаја, можемо рећи да војна историја обрађује и систематизује ратна искуства; њеним се резултатима користи не само теорија ратне вештине него и све помоћне војне науке непосредно или посредно кроз теорију ратне вештине; резултатима помоћних војних наука се затим поново користи ратна вештина, а ова, најзад, има пресудну реч у питањима организације војске, схваћене широко у смислу формације, наоружања, опреме и обуке.¹⁾

Овде треба одмах додати да ратна вештина мора да рачуна са много елемената који очигледно не спадају у оружану силу. У теорији и пракси, при разматрању, односно решавању конкретних проблема, морају се узети у обзир не само конвенционалне компоненте војне ситуације — као што су снага, земљиште, простор и време — него и многе друге из свих области друштвеног живота у границама које може поставити само пракса. Код нас, у социјалистичкој земљи где је сва власт народна, утицај свег друштвеног живота на организацију и употребу оружане силе биће још јаче изражен него другде. Ратна вештина се не може изоловати од осталих државних активности, јер је њихов саставни део. Она стоји непрекидно под њиховим утицајем, а уједно и сама врши снажан утицај и на њих. Уосталом, ово сложено питање припада посебном поглављу — односу политике и ратоводства. Ипак, без обзира на утицаје које трпи или врши, можемо поновити да је ратна вештина посебна област која се бави организацијом и употребом оружане силе. То није дефиниција, већ само оријентација да бисмо је теориски могли омеђити и правилније захватити.

*

Прилазећи теорији ратне вештине пада одмах у очи да неће бити свеједно да ли се при томе ради о целини или о деловима, о патроли или армији. Квантитет мења квалитет. Начела за рад патроле неће моћи да се примене на рад армије, а још мање на целину оружане силе. Када је у другој половини 18 века, под импулсом све већег развоја производних снага, војна литература почела да узима маха, осетила се одмах потреба да се пространо поље теорије ратне вештине подели на области ради лакшег изучавања. Гибер, значајан француски војни писац из краја XVIII века, поделио је ратну вештину

¹⁾ Теорија ратне вештине налази се у стваралачком односу не само са војним наукама које се изучавају претежно у војним установама и у војним круговима, него више или мање са целокупном научном људском делатношћу. Отуда покушаји, нарочито у Немачкој пред Други светски рат, да се из традиционалних, да кажемо грађанских наука, издвоје оне области које су у ближеј додиру са ратном вештином и да се из њих створе нове војне дисциплине као ратна филозофија, војна етика, војна социологија, војна физика, војна статистика и многе друге. Али се није одмакло далеко у настојању да се та тобоже нова научна поља систематизују и омеђе. Ова тенденција се објашњава у Немачкој не само научном педантеријом која тамо цвета више него ма где другде, него и милитаристичким схватањима немачких војних кругова који су упорно тежили да ратоводство и све што је непосредно с њим у вези претставе као неприкосновен домен војника у смислу Лудендорфовог тоталног војсковође. Оваква се гледишта не могу одржати пред марксистичким погледом на рат као друштвеном феномену.

(он је назива *тактиком*) на део који се бави формацијом, одржавањем и вежбама и на део који обухвата употребу војске у рату, дакле, сву ратну вештину према данашњем схватању. Овом поделом није учињено много, али његов сународник и савременик Мезроа учинио је корак даље употребивши реч *стратегија* у смислу вођења војске као целине, али врло стидљиво, у облику придева (*stratégique*) са значењем *именице*. Овај нов термин се не одомаћује одмах, али се у литератури све више разликује вештина вођења војске, која се назива *великом тактиком*, од елементарне тактике. Термини стратегија и тактика иду у то време и паралелно као синоними, али се област рада највишег руководства све јасније издваја у засебну целину. У томе погледу читаву прекретницу чини појава Лојдове²⁾ књиге „Разматрања о општим основама ратне вештине“. Дело систематски обухвата сву област која ће се већ почетком 19 века назвати стратегијом. Лојдово дело пати, разуме се, од ограничења свога времена — морао је рачунати са дореволуционарним стајањим и најамничким војскама — али је пружио врло добру основу за развој теорије када је Револуција дала новог замаха ратној вештини. Вредност Лојдовог дела је уочена врло брзо. „Одбор јавног спаса“ француског Конвента послао је по један примерак његове књиге сваком генералу Републике. Иако је Лојд поставио теорне темеље стратегији, ипак ћемо у његовим списима узалудно тражити саму реч стратегија. Њу ће први употребити пруски официр и војни писац Билон.

Шта управо обухвата стратегија? Шта кажу њене дефиниције?

Гибер је сматрао да је велика тактика (тј. стратегија) наука главних команданата војске (*généraux en chef*³⁾), јер је она резиме и комбинација свих војних знања. И за надвојводу Карла⁴⁾ стратегија је наука, наука рата, наука главног команданта која прави планове, обухвата и одређује ток војних операција. За маршала Мармона стратегија (у пракси) није више наука него *вештина*, онај део ратне вештине који се односи на опште покрете војске.

Ове три прве дефиниције стратегије, изложене по хронолошком реду њиховог постанка, бивају, како видимо, све прецизније. Прва је сасвим магловита, друга настоји да одреди поље рада главног команданта, а трећа, Мармонова, који је, очигледно, већ ушао у суштину ратне вештине, настоји да нам поближе каже чиме се стратегија бави.

Клаузевиц чини велик корак напред покушајем да одвоји тактику од стратегије. По њему је прва — вештина употребе трупа у боју,

²⁾ Н. Ф. Lloyd (1729—1783) је учествовао у многим ратовима друге половине XVIII века у аустриској, пруској и руској војној служби. Сматра се оснивачем стратегије, али су значајна и његова историска дела о Седмогодишњем рату, која неки сматрају првом критичком војном историјом после Полибија. Стварно, његови теорни радови одишу преживелом стварношћу.

³⁾ Мисли на команданте самосталних армија које оперишу на самосталним војиштима.

⁴⁾ Аустриски надвојвода Карло (1771—1847) убраја се међу ретким војнима теоретичарима који је стекао ратно искуство на положају врховног команданта на коме је имао лепих успеха у Револуционарним и Наполеоновим ратовима. Ипак су његови погледи упадљиво догматички и идеалистички.

а друга — вештина употребе боја за постизање ратног циља. Бој је за Клаузевица основни ратни догађај, јер се само бојем, фактичким или перспективним у виду претње, спроводи у дело главни принцип рата — уништење непријатеља. Клаузевиц сматра рат низом бојева или посебних судара, одвојених просторно или временски, који ће дати највеће резултате ако се повежу у решавајућу битку у којој се уништава противничка главна снага. Отуда је бој једини елемент његових дефиниција. Стратегија их организује и даје им смисао, а тактика их изводи. Бој је тактици циљ, а стратегији средство, чиме и тактика постаје средством стратегије. Стратегија поставља задатке, а тактика их решава. Стратегија израђује ратни план, пројектује ратне походе, операције, бојеве, битке, али стварне борбене радње извршава тактика.

Клаузевицеве дефиниције настале су под непосредним утисцима Наполеонових ратова, који су се, доиста, најчешће рашчлањавали на бојеве, мање или више јасно одвојене и заокружене. Бојеви, временски и просторно тешке повезани у оперативну целину, а у којима се ангажовала главнина, претварали су се у битке, а једна до две битке решавале су рат. Ратови у Шпанији и Русији, где су Наполеонове инвазионе армије неочекивано наишле на отпор народа, сматрани су као изузеци. Маколико биле проницљиве и маколико истине захватале, Клаузевицеве дефиниције су ипак само плод његовог доба. Због природе самог предмета, што ћемо доцније јасније видети, оне нису могле да исцрпе садржину појмова којима су се бавиле ни за историски период у коме су настале, а под притиском доцнијег развоја производних снага и свега што је с тим у вези, њихови узани оквири су сасвим попуцали. Можемо слободно рећи да се бој, и поред претходног његовог утицаја, данас не би могао сматрати јединим средством за постизање циља рата и јединим пољем рада тактике.

Клаузевиц је врло дубоко продро у суштину рата и ратне вештине, формулисао је неке истине које ће дуго пркосити времену, али колико је и он био човек свог времена, можда га највише одаје његова концепција боја: просторно бој досеже колико и лично командовање, што значи да у захват једног боја улазе акције јединица којима се лично може командовати са једног места. Потсетимо се да тада није било електричних средстава за везу. Ова концепција о боју евоцира нам романтичну слику војсковође на командантском вису, окруженог својим штабом, одакле обухвата оком читаво бојиште, док ађутанти јуре тамо и амо у галопу са заповестима и извештајима.

Клаузевицев савременик Жомини, тежећи да све појаве рата класификује и среди, прилично је компликовао поделу теорије ратне вештине. Поред стратегије, он помиње ратну политику, велику тактику или вештину вођења битке, логистику, инжињерску и артиљерску вештину и детаљну тактику. Сем тога он има и таквих операција (диверзије, десанти, прелази река) које не убраја ни у једну од тих категорија, ни у тактику ни у стратегију! Али при првој критичкој анализи можемо редуцирати већину тих његових категорија, утолико пре што је он у томе врло недоследан и противречан. Тако,

његова ратна политика није ништа друго него државна политика. Логистика је по њему „наука о примењивању свих војних наука“ чиме се логички негира њена посебна област; негде је назива и вештином вођења трупа кроз војиште ка бојишту, али нам ипак ова реч етимолошки више сугерира техничку страну покрета и становања трупа него ли замисао која их је покренула кроз време и простор,⁵⁾ утолико више што он маневар на војишту обрађује у одељку стратегија. Инжињерска и артиљерска вештина су код њега техника или тактика инжињерије односно артиљерије. Дакле, од свих Жоминијевих категорија у ратној вештини — како је овде омеђена, остају само стратегија и тактика; прва је, каже он, вештина вођења рата по карти, вештина којом се обухвата цело ратиште, а тактика је вештина вођења борбе на земљишту. Овим се Жомини много приближио Клаузевицу, а сасвим му је близак када на крају свог главног дела⁶⁾ каже да је стратегија вештина којом се доводи највећи део снага једне војске на најважнију тачку ратишта или војишта, а да је тактика вештина употребе снага на тачки на којој су доведене умесно комбинованим маршевима. Дакле, један и други, Клаузевиц и Жомини, повлаче границу између стратегије и тактике код боја.

Неколико деценија касније, када је нагли развој технике изменио лик рата, Молтке Старији је дао врло широку дефиницију стратегије сматрајући је практичном употребом средстава која су стављена на расположење генералу за постизање одређеног циља. Та је дефиниција толико широка да обухвата целу ратну вештину, бришући разлику између тактике и стратегије, али, за узврат, настоји да постави границу између стратегије и политике. На другом месту сазнајемо од њега да је стратегија систем импровизације (*Aushilfen*); да је више него наука, да је знање пренесено на стваран живот; развој почетне директивне мисли према све новим догађајима, вештина дејства под притиском најтежих услова.

Постоји мноштво других дефиниција: стратегија је спона између политике и тактике; тактика учи како треба да се боримо, а стратегија где и када; стратегија је вођење оружаних снага све до додира са непријатељем где уступа место тактици; стратегија је вештина војсковође изузев оног дела што спада у област тактике. Рекло би се да је сваки писац, који се бавио овим питањем, осетио потребу да дефиницијама себи објасни његову садржину, али све оне имају заједнички недостатак: не одговарају сасвим размерама појмова које настоје да омеђе:

Срећом, дефиниције нису себи циљ. Довољно је да нам осветле предмет интересовања. Из ових које смо навели и много других, можемо углавном да видимо како су стратегија и тактика још у прошлом

⁵⁾ Данас, овај термин, тамо где се задржао, означава просто позадинску службу, што има јаког етимолошког ослоња; реч **ЛОГИСТИКА** нема ничег заједничког са истоименом симболичном логиком, она долази од француске речи **logis** (стан), отуда Немци називају **Quartiermeister** лице коме су поверене позадинске дужности.

⁶⁾ Преглед ратне вештине, Београд, 1952.

веку поделиле између себе теорију ратне вештине. Сматрало се да стратегија управља свима средствима која јој је политика ради својих циљева ставила на расположење, подразумевајући у првом реду целокупну оружану силу; она делује на читавом ратишту, дакле, на свима географским просторијама где се противници могу сударити, на копну, води и ваздуху, без обзира коме те просторије политички припадале — сопственој држави, савезничким, противничким, или чак неутралним државама; она распоређује расположење снаге и средства на војишта; пошто циљеве постиже претежно борбом — бојем и битком, то она доводи своја средства на бојиште, настојећи да им створи што повољније услове за вођење борбе, другим речима да их стави у што повољније односе снага, времена и простора. Али, сматрало се даље, да сама борба спада у област тактике; да је тактика управо подређен део стратегије; да се тактике не тиче рат као целина, него поједине његове епизоде, бојеви, битке; да по завршеном боју или бици стратегија настоји да извуче што више користи од успеха, односно да последице неуспеха сведе на што мању меру. Ипак се тактика није ограничавала само на бојиште. У тактику се стављала и техника извиђања, покрета и становања са свима мерама осигурања не само на бојишту него и на војишту и ратишту, док је стратегија у исто време залазила у област тактике, утичући на ток битке стављањем у акцију својих резерва. Ово схватање (подела теорије ратне вештине на стратегију и тактику није нигде извршена званичним правилима) прихваћено је прећутно свуда и углавном се одржало до данас, па и код нас до Другог светског рата.⁷⁾

Овој конвенционалној подели ратне вештине може се данас штошта замерити. У првом реду видимо да се тактика и стратегија не разграничавају ни просторно, ни по квалитету ни по квантитету употребљених снага, а ни по врсти задатака. При овој подели не може се рећи да тактика делује само на бојишту, а стратегија само на војишту, или да тактика ради само са мањим јединицама, а стратегија са већим, а још мање да акције једне врсте припадају стратегији, а друге тактици. Заиста, при концентрацији трупа за бој или битку, ко може рећи где престаје стратегија, а где почиње тактика, односно, по завршеним борбама, где престаје тактика, а где се поново наставља стратегија? Али подела између тактике и стратегије није од битног значаја. Војсковође и команданти у збиљи зацело неће водити рачуна да ли њихове одлуке спадају у стратегију или тактику. У пракси је ратна вештина потпуна целина. Формација армија и командна хијерархија нису засноване на подели између стратегије и тактике. Озбиљ-

⁷⁾ Упореди: **Д. Бурић**, „Основна тактика три рода војске“, Београд 1879; **С. Стокић**, „Рат и Ратовање“, Београд 1885; **Милован Недић**, „Дух савременог ратовања“, Београд 1908; **М. Радековић**, „Стратегија“, Београд 1922; **Јб. Марић**, „Стратегија“, Београд 1925; **Ж. Мишић** („Стратегија“, Београд 1907) не даје своје дефиниције, али садржај његовог дела одговара истој подели. Бурић је негде делио тактику на **основну тактику** и на **тактику великих тела**, а Недић помиње на једном месту **општу тактику** и **техничку тактику**; Бурићева основна тактика је Недићева **техничка тактика** или тактика родова војске, а тактика великих тела је општа тактика или тактика здружених родова.

нија је замерка што је магловита и граница између стратегије и политике, јер су то у пракси две посебне области, па је то давало повода сукобима надлежности који су имали тешке последице. Али овај проблем засада не спада овамо. Овде, где је у питању само подела теорије ратне вештине или војне науке на засебне дисциплине ради лакшег изучавања, треба се задржати само на незгодама које произилазе из величине области која је том уобичајеном поделом остављена стратегији.

Како смо видели, у тој подели је стратегија добила лавовски део. Она изграђује ратни план, врши основни распоред војне силе (војске, морнарице, ваздухопловства), настоји да одреди где и када ће се тући битка и доводи одређене снаге на бојиште. Тактици оставља углавном борбу. Стратегија, дакле, не решава само најкрупније војничке проблеме рата, у глобусним размерама, на пример, на који континент ће се пренети тежиште операција, или, у ужим оквирима, како ће се распоредити расположиве снаге на ратишту и са каквим задацима, или најзад, да ли ће се дати првенство ваздухопловним, поморским или копненим дејствима, него се уједно бави и ситнијим проблемима сасвим другог квалитета, као што је груписање снага за бој на неком малом, забаченом, изолованом и безначајном војишту, дакле, проблемима који имају свој посебан начин изучавања, мање апстрактан или више одређен, који чине поље рада знатно нижих хијерархских степена него први. Незгода оваквог развлачења стратегије осетила се одавно. Отуда се код Англосаксонаца још у прошлом веку почиње да јавља нов израз *велика* или *висока стратегија* (*grand strategy*). Најпре код њих, јер су њихови војнички интереси захватили целу земљину куглу. Али ни изблиза није постигнута сагласност о области рада овог новог појма ратне вештине. По једнима то је само виша сфера конвенционалне стратегије која би се бавила коалицијама и савезима у светским (глобусним) размерама, за разлику од *националне стратегије* која се ближе не одређује, али која — судећи по називу који је у јасној опреци са великом стратегијом — мора да се бави са свима осталим стратешким проблемима све до додира са тактиком, а који нису у директној вези са коалицијама и савезима. По другима, велика стратегија би управљала свима средствима земље ради постизања политичког циља рата; развијала би економске изворе земље, вршила поделу људског потенцијала појединим видовима оружане силе и гранама привреде, код свога народа јачала вољу за победу и слабила је код непријатеља свима расположивим средствима — економским, политичким и моралним. Док би се стратегија интересовала само за рат, велика стратегија би водила рачуна и о будућем миру; велика стратегија усклађивала би наоружање и политику земље, тако да рат постане непотребан или, ако до њега мора доћи, да се предузме са највећим изгледима на победу. Лако је увидети да велика стратегија по овом другом гледишту није ништа друго него политика. Уосталом велика стратегија није још теориски обрађена ни по једном, ни по другом схватању, али и без тога је јасно да се стратегија том новом категоријом ничим не растеређује — напротив,

она се неоправдано проширује у област политике тако да је готово сасвим захвата, а у нашој ери светских ратова, који захватају целу земљину куглу и све снаге човечанства, потребније је него икада раније да се пространа сфера стратегије подели на области у којима ће се одвијати дејства истог или приближног квалитета и које ће стога бити погодније за теориски рад. Код Француза се налази на *општу стратегију* која треба да буде координација свих посебних стратегија — војне, финансиске, економске и неких других. Критика овог гледишта не спада овамо, довољно је засада рећи да је ова општа стратегија опет само политика која управо координира све државне активности.

Код нас се у последње време између стратегије и тактике почиње да ставља *оператика*, која преузима доњу област стратегије. Овом новом посве оригиналном кованицом згодно се решава питање поделе теорије ратне вештине на научне дисциплине. Према томе, стратегија би се бавила најкрупнијим питањима ратоводства — формирањем оружане силе, њеном мобилизацијом, поделом на војишта, концентрацијом, одржавањем, дотуром и многим другим питањима од општег значаја и у размерама целине, да наведемо само обезбеђење у најширем смислу, утврђивање, обавештавање. На војишту би оператика додељене снаге ставила у најповољније услове за тучење битке или боја, а у оквиру задатака постављених од стратегије, а тактика би тукла бој или битку под општим условима које јој је створила оператика.

На овај начин могло би се рећи, али ипак не сасвим, да стратегија делује углавном на ратишту, оператика на војишту, а тактика на бојишту; да стратегија поставља оперативне задатке и да дели снаге и средства, да их оператика групише за борбу којом ће руководити тактика; да стратегија ради са целином средстава ратоводства, оператика крупним њиховим деловима, а да тактика здружује родове војске у заједнички напор. Но, све ово треба примити уз резерву да се границе тих трију дисциплина нигде не могу оштро повући, да захватају једна у другу и да се приближно могу раздвојити само анализом конкретних случајева. Ова подела даје само крупну оријентацију неопходну за правилно прилажење предмету. Тек ближом студијом стратегије појавиће се јасније њене границе, навише и наниже, према политици и операцици.
